

Філософсько-культурологічні виміри буття людини

УДК 130. 2

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ОСВОЄННЯ ФЕНОМЕНУ КУЛЬТУРНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ОБРАЗИ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТУ

Ольга Сінькевич

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru

Проаналізовано суперечливі тенденції розвитку світової культури та національних культур в умовах глобалізації. Розглянуто сучасні концепції, які пояснюють природу і сутність культурної глобалізації, досліджено головні тенденції культурної глобалізації як багатовекторного та багаторівневого процесу, що має “вертикаль” і “горизонталь”.

Ключові слова: глобалізація, культура, культурний ізоляціонізм, культурна поляризація, культурна уніфікація.

1982 року американський філософ Джон Нейсбіт опублікував книгу “Мегатренди”, яка стала світовим бестселером. У цій книзі він проаналізував десять мегатрендів – головних напрямів розвитку, які, на його думку, визначають форму і сутність змін, що відбуваються з суспільством. Один із цих мегатрендів, за Нейсбітом, – глобалізація.

Появу терміна пов’язують з ім’ям професора Гарвардської школи бізнесу Теодора Левіта. 1983 року він опублікував у “Гарвард бізнес ревью” статтю “Глобалізація ринків”, у якій аналізував факт злиття ринків окремих продуктів, що їх виробляють потужні багатонаціональні корпорації. Термін набув поширення завдяки американському соціологу Р. Робертсону та японському спеціалісту у сфері стратегічного менеджменту К. Омае, автору бестселера “Світ без кордонів” (1990).

У сучасних словниках глобалізацію визначають як процес формування й утвердження цілісності, взаємозалежності, інтегрованості світу і сприйняття його таким суспільною свідомістю.

Процес глобалізації, на думку деяких дослідників, зокрема американського соціолога Е. Валерстайна, розпочався ще в XVI ст., коли активізувалися економічні, політичні, культурні зв’язки між різними країнами.

Зростання глобалізації економіки виявляється в збільшенні масштабів і темпів переміщення капіталів, формуванні світових фінансових ринків, активі-

зації міжнародної торгівлі. Глобалізація полегшує господарську взаємодію між країнами, створює умови доступу до передових технологій, забезпечує економію ресурсів, стимулює світовий прогрес.

Унаслідок глобалізаційних процесів якісно змінилося соціальне життя, набувши небаченого досі масштабу і складності, позбувшись замкненості та ізоляціонізму.

Завдяки глобалізації прискорилося “соціодинаміка культури”. Під її впливом різко зростають темпи виробництва, поширення та споживання культурних цінностей. Нові інформаційні технології дають людині змогу ознайомитися з низкою артефактів, недоступних в індустріальну та постіндустріальну добу через неможливість подорожувати світом. Зокрема з’явився доступ до шедеврів світової культурної спадщини – через віртуальні музеї, картинні галереї, бібліотеки, концертні зали, які існують у “світовому інформаційному павутинні”.

Глобалізація посилила інтенсивність культурної взаємодії, розширила коло тих, хто відкриває для себе нові культурні світи. Сприяла утвердженню культурного стандарту, згідно з яким, людина інформаційного суспільства має знати кілька іноземних мов для спілкування з представниками інших культурних світів, уміти користуватися персональним комп’ютером, орієнтуватися в головних тенденціях розвитку сучасної науки, філософії, мистецтва.

Водночас глобалізація – процес складний і суперечливий. Окрім позитивних аспектів, містить низку проблем, які потребують осмислення та розв’язання.

Для глобалізації характерні кілька провідних тенденцій, які визначають специфіку культури початку XXI ст.

Однією з цих тенденцій є *поляризація культури*.

На думку багатьох учених, глобалізація розгортається за принципом асиметрії, їй притаманна економічна та політична нерівність між країнами та народами і всередині окремих держав. Цю нерівність відображено зокрема в понятті “золотий мільярд”, яке характеризує населення розвинутих країн із достатньо високим рівнем життя в умовах обмеженості ресурсів. Ця цифра пов’язана з чисельністю сумарного населення на початок третього тисячоліття таких країн та регіонів, як США (310,5 млн.), Канада (34,3 млн.), Австралія (22,5 млн.), Євросоюз (27 країн, сумарно 500 млн.), Японія (127,4 млн.), Ліхтенштейн (35800 осіб), Монако (33000 осіб), Люксембург (0,5 млн.), Андорра (84000 осіб). Статистичні відомості засвідчують, що глобалізація не лише не надає народам адекватних можливостей і шансів, а й призводить до суттєвої різниці у використанні сучасних технологій. Зокрема під’єднані до Інтернету комп’ютери розподілено так: 51,5% з них у США, 23% – у країнах ЄС, 6% – у Канаді і 0,5% – у Японії. Усе разом – приблизно 85% комп’ютерних можливостей у світі.

Редактори щотижневика “Шпигель” Г. Мартін та Х. Шуман наприкінці 90-х років видали книгу “Пастка глобалізації. Атака на процвітання та демократію”, у якій висловили песимістичне переконання в тому, що глобалізація виявилася пасткою для демократії. Відторгнуті відповідають відторгненням. Світ мутує в люмпен-планету, левову частку багатства якої зосереджено в мегаполісах із меганетрями, де мільярди людей приречені на жалюгідне животіння.

Глобалізація сприяє стрімкому поглибленню культурної нерівності між країнами й народами. Між тими, хто виграв, і тими, хто програв, немає взаємоза-

лежності, розірвано зв'язки солідарності. Культурна поляризація виявляється і в тому, що в культуру Заходу цілеспрямовано запроваджують подвійну мораль: людство демонстративно розділяють на два підвиди – обраних та аутсайдерів.

Усередині 80-х років проблеми глобалізації вивчав британський соціолог і політолог Ентоні Гіденс. Нова доба, на розвиток якої вплинули наука, технології та раціоналізм, за оптимістичними прогнозами багатьох філософів, мала забезпечити не лише стабільність і процвітання, подальший розвиток суспільства, а й його підконтрольність розумному управлінню. Однак, на думку Е. Гіденса, ці мислителі помилялися: сучасний світ вийшов з-під контролю і вислизає з рук. Глобалізація спричинила руйнування звичного способу життя, традицій, породила конфлікти й протиріччя в культурних та ідеологічних аспектах, які набули глобальних масштабів і помітно впливають на повсякденне життя пересічної людини. В основі єдності – не гармонія інтересів та цілей, а взаємозалежність, яка нерідко зумовлює протиріччя й конфлікти.

Е. Гіденс, як і його попередники М. Кастельс і Д. Бел, бачить нерівномірність розвитку глобалізаційних процесів. Позитивний аспект глобалізації очевидніший для промислово розвинених країн Півночі; країни Півдня, які не мають такого економічного потенціалу, нерідко відчують негативні наслідки цього процесу. Тож чи є благом глобалізація, яка нібито має об'єднати увесь світ, дати йому лад, встановити рівність, а насправді призводить до протилежних результатів?

Британський соціолог і політолог вважає, що для розв'язання цієї проблеми необхідна подальша демократизація наявних інститутів відповідно до вимог доби глобалізації. “Ми ніколи не станемо господарями свого життя, але впіймати наш світ, що вислизає, можемо і повинні”, – стверджує мислитель [2, с. 13].

Про небезпеку, пов'язану з культурною поляризацією, писав у своїй книзі “Зіткнення цивілізацій” (1996) Семюел Хантінгтон. Стрижнева гіпотеза його книги, яка у варіанті статті, опублікованої 1993 р., містила в назві знак запитання, полягала в думці про те, що політика та економіка перестають бути головним джерелом колізій у сучасному світі, що головні вододіли між людьми й головні конфлікти розгортатимуться у сфері культури.

Американський дослідник Бенджамін Барбер у своїй праці “Джихад проти МакСвіту: як глобалізм і трайбалізм заново формують світ” (1995) образно назвав наслідки зіткнення МакСвіту (від назви компанії швидкого харчування “Макдональд” як одного із символів глобалізації) та джихаду, під яким треба розуміти не те, про що каже іслам, а будь-який протест проти глобалізації: і войовничий фундаменталізм різного спрямування, і тоталітарні секти, і тероризм. МакСвіт символізує принципи споживацтва, комерціалізації та омасовлення, джихад – протистояння модернізації, принципи клановості. МакСвіт – стягування націй у єдину уніфіковану глобальну мережу, джихад – метафора спротиву.

Не менш яскраво виявляється в сучасному глобалізованому світі й тенденція до *культурної уніфікації*, до формування монокультурного світу.

Піонером у царині дослідження цієї тенденції вважають канадського соціолога культури Маршала Маклюєна, який ще 1961 р. висунув ідею “світового села”. Він був переконаний, що в процесі стрімкого розвитку електронних засобів, особливо телебачення, у світі утверджуватиметься єдиний спосіб мислення та єдина культура, а тому світове співтовариство перетвориться на “всесвітнє село”.

Про тенденцію універсалізації культури внаслідок процесів глобалізації писав американський інтелектуал арабського походження Едвард Ваді Саїд. Автор фундаментальної праці “Орієнталізм” стверджував, що у сфері глобалізації яскраво виявляється культурний імперіалізм – експорт за допомогою культурної індустрії Заходу західного способу мислення, систем цінностей західного зразка. Ця культурна індустрія панує над світовою мережею і не дає іншим країнам шансу використати рівні можливості для обміну культурними досягненнями між Заходом та рештою світу.

Австрійський лютеранський теолог та соціолог Пітер Берґер, який живе у США, визначає кілька “агентів” такого типу культурної глобалізації.

Насамперед це *давоська культура* – від назви швейцарського курорту, де щороку відбуваються всесвітні економічні зустрічі на вищому рівні. Це культура світової ділової еліти, яка є ініціатором і провідником фінансової та технологічної експансії західної культури в інші регіони світу. Способи діяльності та їх продукти (речі, технології, послуги), які створила ця культура, постійно й дедалі активніше просувають в інші країни. Деякі дослідники звинувачують транснаціональну олігархію в тому, що вона перетворила США на планетарний офіс глобальної імперії, ресурси та інфраструктуру якого підпорядкували насадженню нового світового порядку, з долара зробили світову валюту, Пентагон став світовим жандармом, Голівуд – фабрикою мрій світової культури, університети – фабрикою світових мозків. Ця специфічна глобальна інтернаціональна культура ігнорує культурну різноманітність, створює ідентичність, пов’язану зі структурами управління інформаційною економікою, намагається “уніфікувати символічне оточення”, нівелювати культурні кордони.

Інший шлях транскультуризації визначає *міжнародний клуб інтелектуалів*. Так П. Берґер називає культурну спільноту, в середовищі якої формуються ідеї, погляди, норми та цінності, що виходять за національно-культурні межі. Ці ідеї поширюються завдяки освітнім системам, що, як і економіка, поступово “глобалізуються”, науковій та публіцистичній діяльності інтелектуалів, яка нині розгортається у світовому культурному просторі значною мірою завдяки ЗМІ. Культурний вплив “клубу інтелектуалів” поширюється через різноманітні неурядові організації, міжуніверситетські зв’язки, особисті контакти. Як і ділова еліта, співтовариство інтелектуалів – один із найважливіших агентів глобалізації, провідник сенсів та цінностей, які сформувалися під визначальним культурним впливом Заходу.

Агентами глобальної культури є й *громадські та соціальні рухи*. Ці рухи – екологічні, благодійні, правозахисні тощо – нерідко пов’язані з “клубом інтелектуалів”, зазначає П. Берґер.

Ще одна сила, що впливає на процес глобалізації культури, – *релігійні течії* “західного” і “східного” походження. Зокрема “Міжнародне товариство свідомості Крішни”, що його створив виходець з Індії Свамі Прабхупада. Із західних релігійних рухів найактивнішим є п’ятдесятництво, яке поширюється у США, Південній Америці, Африці, Європі.

Серед найпотужніших агентів глобалізації була і є *масова культура*.

Г. Мартін та Х. Шуман у книзі “Пастка глобалізації. Атака на процвітання та демократію”, характеризуючи таку роль масової культури, зазначають, що Сталін

прагнув запанувати над світом, а Мікі Маусу вдалося стати популярним у всьому світі. Глобальна культура зазнала тотальної дисней-колонізації, а Голівуд є міжнародним генератором людської сировини для глобальної одноманітності, яка на новому витку історичної спіралі ладна задовольнятися хлібом і видовищами. Успішні мас-культурні глобальні проекти – “голівудизація” (глобальне захоплення кінематографічних національних ринків), “диснейлендизація” (експансія американізованої індустрії атракціонів та масових розваг), “макдональдизація” (експансія культурних стереотипів і ритуалів повсякденності), “кока-колонізація” (символічне “таврування” світового культурного простору), які перетворили світ на “МакСвіт”.

Відомий німецький соціолог і політолог Ульріх Бек у своїй праці “Що таке глобалізація?” висловлює переконання, що ключове слово для розуміння сучасної культурної ситуації – макдональдизація. Уніфікація стилів життя, символів культури, форм поведінки призводить до того, що в нижньобаварському селі так само дивляться телесеріал про життя в Далласі, носять джинси і курять цигарки “Мальборо”, як і в Калькутті, Сінгапурі або в “бідонвілях” під Ріо-де-Жанейро [1].

Специфіку виробництва продукції масової культури часто порівнюють із конвеєром, фабрикою: “Духовний Клондайк”, “індустрія духу та мрії”, “бізнес культури”, “індустрія розваг”, “шоу-бізнес”, “фабрика мрій” (про Голівуд). Таке порівняння має сенс, оскільки завдання конвеєру маскульту – задовольняти людей із простими алгоритмізованими потребами, його типовий артефакт – тиражована річ. Саме артефакти маскульту значною мірою формують предметне середовище, яке оточує сучасну людину і є виразно уніфікованим. Аеропорти, вокзали, готелі, автомобілі, ресторани, супермаркети, комп’ютери, мобільні телефони виглядають однаково, де б ми не перебували. Уніфікація предметного середовища створює враження, що світ усюди один і той самий, а люди, які переміщуються в усьому світі, удома всюди – і ніде.

П. Берґер резонно висловлює занепокоєння щодо перспективи обмеження світової культурної скарбниці рівнем “культури аеропортів”, яка знівелює культурне різноманіття. Формування такої культури може стати одним із головних ризиків уніфікації, адже ця культура не має “вертикалі”, у ній домінує “горизонталь”, яка поєднує виробників та споживачів “культурного продукту”.

Аналізуючи процеси культурної уніфікації в сучасному світі, шведський соціальний антрополог Ульф Ганерс сформулював свою теорію “глобальної ойкумени”. Під “ойкуменою” він розуміє регіон постійної культурної взаємодії, обміну та перекладу феноменів однієї культури мовою іншої. У цій ойкумені є центр, де формуються культурні послання, і периферія, де їх сприймають. Культурні переміщення від периферії до центру обмежені.

Ульф Ганерс назвав чотири можливі сценарії долі глобальної культурної ойкумени:

сценарій “глобальної гомогенізації”: повне панування західної (насамперед – американської) культури; усі суспільства стануть більш чи менш вдалими зліпком західного способу життя, західних моделей споживання, цінностей і норм, ідеалів і переконань;

сценарій “культурної сутурації (насичення)”: периферійні країни, поступово збираючи культурні зразки центру, наситяться ними й упродовж тривалого часу,

через кілька поколінь, відмовляться від своїх місцевих культурних ідей, значень і цінностей на користь домінування культури центру;

сценарій “культурної деформації”: максимальне спрощення, збіднення і навіть деградація західної культури в процесі її пристосовування до периферійних культур. Тут діє подвійний механізм. З одного боку, під час зіткнення з периферійною культурою починається процес селекції, що знищує вищі цінності, витончені види культури; у такій ситуації легко сприймають поверхневе, примітивне, спрощене (освоюють радше порнографію, ніж поезію; музику кабаре, ніж Бетховена; любовні романи і трилери, ніж твори Шекспіра). Водночас перевиробництво примітивних предметів західної культури в центрах дає змогу збувати їхній надлишок на нових культурних ринках. Інший механізм деформації – компромісне узгодження культурних впливів ззовні з місцевими звичаями і традиціями. Наприклад, у традиційно автократичному суспільстві імпорт демократичних інститутів може призвести до суто зовнішньої “фасадної” демократії, ідея свободи слова – обернутися публічними чварами, хаосом безвідповідальних заяв, а свобода асоціацій – виродитися в неосяжну безліч партій, угруповань, фракцій;

“визрівання культурної амальгації” – рівноправний культурний діалог і обмін між центрами та периферією, що зумовлює загальне збагачення культур. Зіткнення культур стимулює творчу активність та оригінальність з обох боків: “підживлюючись” цінностями периферійної культури, культура центру поживає приховані цінності місцевих культур. Приймаючи стиль і форми ззовні, місцеві діячі культури ніби наповнюють їх конкретним місцевим змістом та колоритом, і люди ніби говорять загальноновизнаною культурною мовою про справи, важливі для їхньої групи, спільноти.

Культура “гібридується”: унаслідок змішування сильніших і слабших культур жодна з них не залишається “чистою”, кожній притаманна внутрішня складність, яка комбінується з безліччю впливів і контактів.

Культурна гібридизація, інтенсифікація комунікацій та міжкультурної взаємодії на кінець ХХ ст. зумовлює подальшу диверсифікацію багатоманітного світу людських культур, а не поглинення їх єдиною універсальною глобальною культурою. Світ поступово перетворюється на складну мозаїку транслокальних культур.

Теорія “глобальних ландшафтів”, яку сформулював американський соціолог та антрополог індійського походження Арджун Ападурай наприкінці 1980-х років, розглядає глобалізацію як детериторіалізацію – втрату пов’язаності соціальних процесів із фізичним простором. На його думку, у процесі глобалізації формується “глобальний культурний потік”, який розпадається на п’ять символічних просторів-потоків: потоки людей, технологій, грошей, інформації та образів.

Сферу, яка постає внаслідок масових переміщень людей, Ападурай називає *етносферою* (ethnoscapas). Культурний ландшафт значною мірою змінюють мігранти, які привносять у культуру країн перебування власні традиції. Ще одна група, що суттєво впливає на сферу культури, – біженці. Туризм, який набув тепер небувалих масштабів, також змінює життєвий уклад країн. У них з’являються готельні комплекси, розважальні центри та інші елементи інфраструктури дозвілля.

Наслідком діяльності транснаціональних корпорацій є виникнення *техносфери* (technoscapas), яка, розташовуючи свої виробничі потужності та тор-

говельні мережі у всьому світі, творить новий “глобальний клас” менеджерів і глобальну конфігурацію технологій.

Фінансосфера (financescapes) формується завдяки валютним і товарно-сировинним потокам, які не мають політичних та культурних меж.

Інформаційні потоки – продукція засобів масової інформації, кіноіндустрії, шоу-бізнесу – творять *медіасферу* (mediascapes).

Образи, що їх вони продукують, породжують “каскад ідей”, які поширюються в глобальному масштабі і, як наслідок, постає *ідеосфера* (ideoscapes).

Люди живуть і рухаються в цих ландшафтах як частина спільнот різного рівня – національних держав, субкультур, діаспор, субнаціональних об’єднань, релігійних, політичних та економічних рухів.

П’ять ландшафтів, за Ападураєм, є своєрідними будівельними блоками “уявних світів” – багатьох світів, створених з історично укладених індивідуальних і групових уявлень людей, які проживають у всьому світі. Отже, індивід може формувати власне бачення цих ландшафтів, реально або віртуально беручи участь у творенні транснаціонального культурного простору.

Цю тенденцію фіксують і професори Стокгольмської школи економіки Йонас Рідерстрале та К’єл Нордстрем у своєму бестселері “Бізнес у стилі фанк”. Сучасний світ – селище у стилі фанк (на молодіжному жаргоні Funky – стрьомно, кльово), емоційне співтовариство нових інтелектуалів, яке базується на єдності інтересів, життєвих позицій або професійних знань. Світ, у якому визначальним принципом об’єднання була географія та сусідство, відходить у минуле. Раніше людина, яка народилася в Ніцці, там ходила до школи, працювала, виховувала дітей, виходила на пенсію, помирала і там її ховали. Нині вона не робить кар’єри в одній компанії, не працює пожиттєво на одного боса. Вона – найманець, який мандрує світом, відкидає традиційний спосіб мислення, уникає нав’язуваних ролей і обстоює право на власне Я. “Раніше систему цінностей визначали локально, нині вона не має географічних асоціацій. У нашому світі церква стояла посеред села й мала монополію на всі місцеві цінності. Нині поруч із церквою ви неодмінно побачите мечеть. Ми постійно стикаємося з різними системами цінностей... Актор Ричард Гір оголосив себе буддистом, водночас і далі реалізовуючи успішну кар’єру в цілком небуддійській атмосфері Лос-Анджелеса... Нову реальність відображено у складі керівництва компаній, футбольних команд, у тому, що ми купуємо і їмо (курячі крильця по-тайськи з італійськими макаронами), як живемо і хто ми такі. Культури, смаки, досвід зливаються, створюючи фонтан достатку, з якого бризкають цінності. Усе змішалось”, – стверджують автори [3, с. 219].

Висновок. Глобалізація, з одного боку, – своєрідна відповідь на виклики сучасної цивілізації – проблеми суспільного розвитку, з якими вона зіткнулася на порубіжжі двох тисячоліть, з іншого – вона не тільки сприяє їх розв’язанню, а й породжує нові проблеми або загострює наявні. Глобальні процеси суперечливі, вони можуть виявлятися як тенденції і до фрагментації, і до уніфікації. Ці тенденції в сучасній культурі розвиваються паралельно: глобалізація “згори”, по вертикалі – як уніфікація культурної різноманітності, глобалізація “знизу”, по горизонталі – як осягнення культурної різноманітності світу, надання людині нових можливостей розвитку.

Література

1. Бек У. Что такое глобализация? <<http://imp.rudn.ru/ffec/philos/chrest/g18/bek.html>>.
2. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь Мир, 2004.
3. Нордстрем К., Риддерстрале Й. Бизнес в стиле фанк. Капитал пляшет под дудку таланта. СПб.: Стокгольмская школа экономики в Санкт-Петербурге, 2002.

A CONCEPTUAL MASTERING OF A PHENOMENON OF CULTURAL GLOBALIZATION AND THE IMAGES OF THE GLOBALIZED WORLD

Olha Sinkevych

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: kafedra_kultury@mail.ru

The contradictory trends in a development of the world and national cultures in terms of globalization are analysed. Modern concepts, which explain the nature and essence of cultural globalization, are examined; basic concepts of cultural globalization as a multi-pronged and multi-level process, which has a “vertical” and “horizontal, are investigated”.

Key words: globalization, culture, cultural isolationism, cultural polarization, cultural unification.

*Стаття надійшла до редколегії 17.01.2012
Прийнята до друку 20.02.2012*